

УДК 75.03:739.2(=214.58)(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.9>**Оборська Світлана Валентинівна,**

кандидат мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри івент-менеджменту та індустрії дозвілля
Київського національного університету культури і мистецтв
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3148-6325
lychia0801@gmail.com

ВІДОБРАЖЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЖИВОПИСІ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА (НА ПРИКЛАДІ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ РОМІВ)

У статті на прикладі аналізу ряду художніх творів вивчається інтерес художників до ролі золотих прикрас в ромській культурі як головного символу багатства, соціального статусу, везіння з яким пов'язаний комплекс міфологічних уявлень, звичаїв та обрядів. А також, втілення в мистецтві стереотипного уявлення про любов циган до золотих виробів. Наукова новизна статті озвучена в її темі та пов'язана з тим, що, попри те, що в численних творах живопису наявні зображення ромів, прикрашених золотими ювелірними виробами як символами їхньої матеріальної та духовної культури, ці твори не класифікувались та не аналізувались науковцями безпосередньо під цим кутом. Запропонована стаття є першим дослідженням у цьому напрямку. Метою статті є дослідження явища зображення циганських золотих прикрас у творах живопису вітчизняних та зарубіжних художників. Завдання дослідження пов'язане з його метою та полягає в аналізі ролі ювелірного мистецтва в культурі та побуті ромів, відображенні цієї традиції в художніх творах різних авторів та епох. Для реалізації мети та завдань застосовано низку методів дослідження: для цілісного розгляду питання використано історико-культурний метод і системно-структурний аналіз; твори живопису охарактеризовано з точки зору мистецтвознавчого аналізу; підсумки отримано завдяки використанню логіко-узагальнюючому методу. Висновки: у публікації подано стислу характеристику ролі ювелірного мистецтва в житті ромів, осмислено стійкість традиції їхнього використання, яка дійшла до сучасного періоду. Дані твердження підкріплено аналізом діяльності українських та зарубіжних митців, які засобами образотворчого мистецтва зафіксували цю традицію в своїх картинах. Описано творчий доробок Еміля-Ейсмана Семєновського, Маріано Фортуні, Олександра Жозе, Віктора Микитенка, Тиберія Йонаша та інших художників.

Ключові слова: циганка, ромка, золото, циганське золото, прикраси, золоті вироби, ювелірна справа, оберег, живопис.

Oborska Svitlana. REFLECTION OF JEWELLERY ART IN THE EUROPEAN PAINTING (ON THE EXAMPLE OF CULTURAL TRADITIONS OF ROMA PEOPLE)

The article examines in the context of the analysis of a number of the works of art an interest of artists in the role of gold jewellery in Roma culture as the main symbol of wealth, social status, luck, which is associated with a complex of mythological ideas, customs and rites. And also, the embodiment in art of the stereotypical idea of Gypsies' love for gold items. The scientific novelty of the article is expressed in its theme and is related to the fact that, despite numerous paintings depict images of Roma people wearing gold jewellery as symbols of their material and spiritual culture, these paintings were not classified and analysed by scientists directly under this angle. The article is the first study in this direction. The purpose of the article is to research a phenomena of depicting Gypsies' gold jewellery in paintings by domestic and foreign artists. The task of the research is related to its purpose and consists in the analysis of the role of jewellery art in the culture and everyday life of Roma people, the reflection of this tradition in the works of art of different authors and eras. To implement the purpose and tasks, a number of research methodologies were applied: for a holistic consideration of the issue the historical-cultural method and system-structural analysis were used; works of painting are characterized in terms of art analysis; the results were obtained thanks to the use of logical generalization method. Conclusions: the publication provides a concise description of the role of jewellery art in the life of Roma people, comprehends sustainable tradition of their use, which has reached the modern period. These statements are supported by an analysis of the activities of Ukrainian and foreign artists, who recorded this tradition in their paintings by means of fine art. The creative contribution of Emile Eisman-Semenowsky, Mariano Fortuny, Oleksandr Jose, Viktor Mykytenko, Jónás Tibi and other artists is described.

Key words: Gypsy woman, Roma woman, gold, Gypsy gold, jewellery, gold items, jewellery art, amulet, painting.

Матеріали дослідження. Комплекс уявлень про золото в традиційній культурі циган, майже не описаний та не проаналізований українськими та зарубіжними вченими. Опосередковано про вагому роль золота на різних етапах життя циган згадують А. Фрезер [6], Г. Вейдек [8] та О. Данілін [2]. О. Баранніков, один із найвідоміших українських дослідників мови, побуту й фольклору циган, попри доволі розлогу класифікацію видів занять та декоративно-прикладного мистецтва циган, не аналізує золотарство окремо, згадуючи лише ковальство та інші види обробки металу як заняття, історично притаманні циганам [1].

Дослідниця історії та культури циганського народу, Н. Зіневич у своїй праці «Оберегова функція ікон у традиційних вірувань українських ромів», вказує на те, що для виготовлення та декорування ікон використовувались і досі використовуються дорогоцінні метали. Також вчена подає стислу характеристику прикрас-оберегів: «До анімістичних предметів з чітко вираженою захисною обереговою функцією належали амулети й зображення: від найпростіших шийних ладанок до багатокомпонентних оберегів, складених з кількох предметів» [3, с. 97].

В. Пекарчук, описуючи специфіку декоративно-прикладного мистецтва етноменшин, звернув увагу й на ромські традиції в цьому напрямку, вказавши, що «Відомими залишалися вироби ромів з усіляких металів, у тому числі коштовних» [5, с. 161].

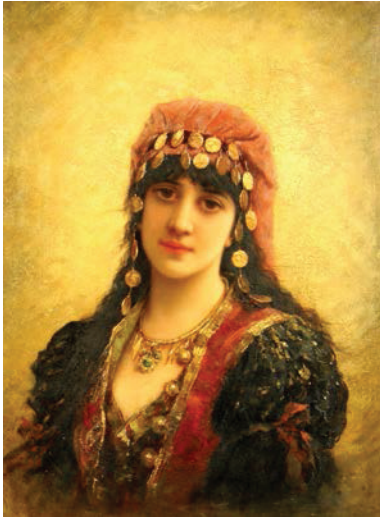
Виклад основного матеріалу. Роми – народ, який як ніякий інший овіяний стереотипами та упередженим ставленням до свого способу життя, історії, мови, культури та мистецтва, побуту і традицій. Особливо це стосується країн Європи, куди вони завдяки міграційним процесам потрапили у XIII столітті з Візантії та ментально кардинально відрізнялись від європейців. Роми й натеper асоціюються зі способом життя, пов'язаним з мандрівництвом, кастовістю, високим рівнем збереженості традицій, вільним духом та захопленням барвистим вбранням і тягою до золотих виробів, показовою демонстрацією своїх статків. Тож часто золоті прикраси

служать маркером приналежності персонажів художніх творів до ромської спільноти. Тому вироби з цього металу можна вважати одним із характерних упізнавальних знаків зображення представників цього народу в світовому образотворчому мистецтві.

Саме вироби з золота є ключовим елементом узагальненого циганського образу, який сформувався в інших народів ще за часів Середньовіччя. Цей образ відрізняється феноменальною стійкістю і на початку III тисячоліття. Безумовно, він не міг залишитись поза увагою художників, які в пошуку сюжетів для своїх творів звертались до циганського колориту та поширеного стереотипу, що цигани особливо цінують золото і прикраси з нього.

Таким чином, у художніх творах портретного та побутового жанру, золоті вироби, нарівні з картатими спідницями, червоними й чорними чоловічими сорочками, екстравагантними зачісками й головними уборами, сприяли утвердженню образу ромів. Варто зауважити, що переважна більшість таких зображень у живописі – це жіночі постаті, зважаючи на різноманіття фактично у всіх культурах світу жіночих головних, вушних, шийних, нагрудних прикрас і виробів для прикрашення для рук і ніг.

Безумовно, це привертало увагу митців до циганських жіночих образів та народжувало прагнення увіковічнити їх у живописі. Наприклад, угорський художник Шандор Біхарі на картині «Циганка» зобразив молоду жінку у червоній спідниці та білій блузі, прикрашеній золотими монетами та ланцюжками. Таке зображення підкреслює приналежність дівчини до культури свого народу. А її пишне, яскраве вбрання є відображенням цієї культури. Те ж саме стосується твору польського майстра жіночих образів Еміля Ейсмана-Семеновського «Циганка», де головний убір героїні картини – червона хустка – щедро декорована двома рядами крупних золотих монет. Пишне чорне плаття розшите дрібним золотим декором, а до жилетки пришиті крупні круглі гудзики також із цього дорогоцінного металу (Рис. 1).

**Рис. 1. Еміль Ейсман-Семеновський
«Циганка»
(рік створення невідомий)**

Натомість асортимент одноосібних чоловічих образів, тим більше з наявними прикрасами значно скромніший. До циганських чоловічих прикрас належать переважно підвіски-амулету, перстні, розмір яких відповідав ієрархічній сходинці в соціумі, а також сережки, які носили як в одному вусі, так і в двох. Така вушна прикраса слугувала «візитівкою» цигана. Наприклад, одна сережка в лівому вусі означала те, що чоловік – єдиний або перший син в родині (або те, й інше), або ж такий, який народився в сім'ї після смерті першої дитини. Носити дві сережки означало, що чоловік є молодшим, другим сином.

Великий масив творів живопису формує в глядача гіпертрофоване уявлення про ромів як про людей, що ведуть вільне, безтурботне життя на лоні природи, для яких золоті прикраси символізують багатство та можливості, які воно відкриває. Так, на багатьох картинах пейзажного жанру, де наявні постаті циган, сміливе «мерехтіння» золотих виробів підкреслює їхню свободу та незалежність від матеріальних благ. Наприклад, художник Маріано Фортуні в картині «Циганка з тамбурином» зобразив молоду циганку з золотими сережками (як свідченням мирських благ) на тлі пейзажу. На полотні Анрі де Тулуз-Лотрека «Цигани біля криниці», зображено групу людей, щедро прикрашених золотими сережками та браслетами, які відпочивають

біля джерела. А деякий контраст із її простим вбранням підкреслює близькість ромського народу до природи.

Хоча це є не зовсім достовірною інформацією, оскільки переважна більшість ромів історично не були наділені великими статками. Наприклад, Микола Ярошенко хоч і зобразив дівчину-ворожку (Рис. 2) з золотими монетами на шиї, але все-таки не дав остаточної відповіді глядачеві щодо рівня її фінансового благополуччя та соціального статусу.

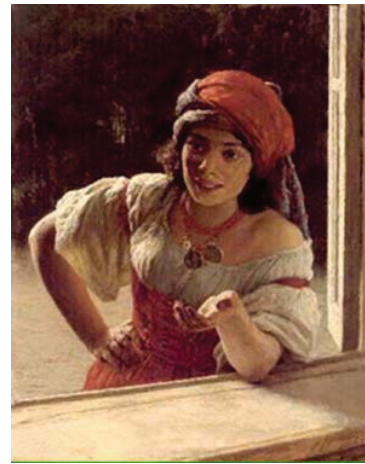

Рис. 2. Микола Ярошенко «Ворожка біля вікна» (1886)

Натомість портрет молодої циганки авторства румунського живописця Ніколає Григореску, через доволі скромне, подекуди пошкоджене вбрання, передає глядачеві інформацію про те, що вона незаможна. Але це все тьмяніє і забувається, дивлячись на її красиве оптимістичне обличчя, позу, яка демонструє впевненість у собі, й кілька рядами намиста з золотих монет на шиї та грудях. Такий контраст, наявний у багатьох живописних творах, підкреслює любов до життя та віру в краще майбутнє, попри труднощі. (Рис. 3).

Іще один промовистий твір даного контексту – «Циганка» Харитона Платонова, сюжет якої розповідає про непросту долю молодої ромки, яка мандрує зі своєю сплячою донькою. Жінка, зображена в профіль на тлі круч та просторів водойми, вбрана доволі скромно, але композиційним центром її постаті, окрім дитини на спині (із золотим намистечком на шиї), художник обрав крупну золоту сережку

в правому вусі. Ця прикраса водночас і контрастує з зовнішнім виглядом циганки, і є орга-

нічним елементом її костюма та всієї ромської культури (Рис. 4).

Рис. 3. Ніколає Григореску «Циганка із Гергань» (1872)

Рис. 4. Харитон Платонов «Циганка» (1904)

Адже саме золоті вироби у ритмі кочового циганського життя виконували функцію компактного матеріального активу, який можна було легко переносити на собі, і в разі потреби – подарувати, продати, обміняти або закласти в лихварів під відсотки. Так, циганка після того, як чоловік її виганяв з дому, або ж якщо траплялось вигнання з табору, могла вижити саме завдяки золоту, значна частина з якого була її весільним приданим, яким мала право користуватись лише вона. Тож, картина Х. Платонова, ймовірно, описує саме цю трагічну сторону циганських традицій.

Об'єктивним є твердження, що золото в культурі ромів не лише демонструє рівень добробуту власників. У всі періоди існування ромського народу золото виконувало кілька символічних функцій водночас, серед яких переважають прогностична, символічна, магічна, лікувальна та естетична функції. І це стосується не лише прикрас, оскільки воно від народження й до смерті оточувало циган у різних формах. Золото для циган і нині є вкрай важливим металом, який представлений у формі прикрас та аксесуарів, монет різних періодів та країн, ікони, посуду, елементів декору інтер'єру, золотих зубів тощо.

Золоті прикраси є невід'ємним атрибутом образу циганок будь-якого віку. Олександр Жозе зобразив сучасну жінку похилого віку в багатому золотому намисті й сережках, втіливши в її постаті ту ж мудрість, оптимізм та зв'язок з традиціями предків, які можна зустріти в циганських образах авторства художників попередніх століть (Рис. 5).

Рис. 5. Олександр Жозе «Циганка» (2013)

Вироби з цього металу були й залишаються невід'ємним атрибутом ромської народної апотропеїчної магії як ключові ланки магіч-

них ритуалів та практик, які здійснювалися з метою оберігання від впливу зла. Золото активно використовувалось й у народній медицині як універсальний засіб боротьби з багатьма недугами. О. Баранніков, аналізуючи пісенний фольклор циган, представив окремі зразки циганської усної народної творчості, за якими можна осмислити роль виробів із золота як головних предметів дарування під час переходу з одного життєвого циклу в інший, що прогнозувало початок нового циклу життя (родини, хрестини, дні народження, сватання, весілля, новосілля тощо) або перехід в інший світ (похоронні та поминальні дійства).

Дарування золота символізувало хороше ставлення дарувальників і було запорукою хорошого життя в майбутньому. Про значення золотих виробів як предметів дарування, йдеться, наприклад, в пісні, записаній О. Баранніковим у м. Маріуполі в 1928 р.: «Ой, любила я, мамо, Квітки степові, Чуть раночок, я устану Квітки поливати. Ой любила я, мамо, Зятя приласкати, А дарили мені, мамо, Золоті подарунки» [1, с. 49].

На сьогодні одна з найбільших колекцій виробів із золота зберігається в фонді ювелірних виробів та коштовностей Музею ромської культури в м. Брно (Чехія), заснованому в 1991 р. – осередку збереження, дослідження й пропагування культурної спадщини циган всього світу через виставкові та інші проекти з відображення різноманітних традицій, релігії, звичаїв і побуту (Рис. 6) [7].

Рис. 6. Золоті сережки з фондів Музею ромської культури в м. Брно (Чехія).

Історик циганського народу, етнограф та художник Микола Бессонов протягом 1990–2000 рр. створив цикл робіт «Цигани», де в манері романтизованого реалізму та

етнографічної достовірності описав кочовий стиль життя та менталітет циган, їхні традиції. Фактично в кожній роботі цього циклу наявні золоті прикраси. Як-то, зображення молодої вродливої дівчини на ім'я Патріна, яка кочує зі своїм табором (на задньому плані наявний типовий циганський кочовий транспорт – кибитка).

Золото відтіняється червоною хусткою і тканиною-накидкою, чорним довгим волоссям, заплетеним в косу і смаглявою шкірою. На противагу барвистому багатошаровому вбранню, привертають увагу босі ноги дівчини. Це є промовистим підтвердженням того факту з циганського життя про те, що взуття можна не мати, але комплект прикрас (і не один) неодмінно повинен бути у власності жінки (Рис. 7).

Рис. 7. Микола Бессонов «Патріна» (2000-і рр.)

Тиберій Йонаш, український художник з ромським корінням, засновник художньої школи для незаможних ромських дітей «Rom ART» (м. Мукачево Закарпатської обл.), створив кілька циклів художніх творів, у яких образотворчими засобами продемонстрував єдність вбрання та комплексу прикрас, на тлі традиційного способу життя циган. Окремі роботи художника і його учнів можна було побачити у 2020 році в Національному музеї Тараса Шевченка, під час виставки «Барви ромської душі», проведеної за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Одна

з картин демонструє аристократичну ромку-красуню, яка витонченими рухами рук торкається золотого намиста, яке контрастує з платтям червоного кольору (одне з найпо-

ширеніших поєднань кольорів при втіленні митцями в життя постатей ромок) – символічний натяк на темперамент молодої циганки (Рис. 8).

Рис. 8. Тиберій Йонаш, портрет циганки з золотими прикрасами (рік створення невідомий)

На окрему увагу заслуговує концепція оформлення експозиції – тлом для цієї та інших робіт слугували хустки, які досі побутують в Україні під назвою «циганські хустки» та асоціюються з культурою цього народу, що описано у поезії Ліліани Косановської: «Циганська хустина – розсипані барви, Жагучий черемховий цвіт. Циганська хустина – забута гітара, І танцем вчарований світ» [4].

Висновки. У статті проаналізовано художні твори Миколи Бессонова, Шандора Біхарі, Ніколая Григореску, Еміля Ейсмана-Семеновського, Олександра Жозе, Тиберія Йонаша, Маріано Фортуні, Платона Харитонова, Олександра Ярошенка, як характерних прикладів зображення в мистецтві представ-

ників ромського народу у виробках із золота. Ці твори є підтвердженням розповсюдженого стереотипу про любов циган до золотих виробів. У межах вивчення уваги митців до цього елементу ромських образів встановлено, що золото – єдиний метал в культурі циганського народу, який виконує ряд функцій на кожному етапі життя людини. Вироби з золота символізують здоров'я, добробут, безпечне (без хвороб та ворожих чар) життя, молодість, красу, повагу до людини в циганському соціумі. Шляхом аналізу окремих творів з'ясовано, що золоті вироби обов'язково були й залишаються у вжитку ромів, незалежно від статків – відрізнявся лише видовий спектр, розміри, вага та якість наявних виробів.

Література:

1. Баранніков О. П. Українські цигани / ред. А. М. Лобода. Київ : друк. Всеукр. Акад. Наук, 1931. 70 с.
2. Данілкин О. Культура циган України: минуле і сучасність. Київ, 2001. 77 с.
3. Зіневич Н. О. Оберегова функція ікон у традиційних віруваннях українських ромів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. № 23. С. 94–101.
4. Міжнародний день циган. *Славутицька бібліотека*. URL: <https://slavutichlib.com.ua/kalendar/eventdetail/207/-/mizhnarodnyi-den-tsyhan> (дата звернення: 31.12.2023).

5. Пекарчук В. М. Розвиток фольклору та декоративно-прикладного мистецтва етноменшин України: тенденції 1990–2000-х років. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2015. № 1. С. 158–162. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/131> (дата звернення: 31.12.2023).
6. Fraser A. *The Gypsies*. 2nd ed. Oxford : Wiley-Blackwell, 1995. 384 p.
7. Museum of romani culture. *Muzeum romské kultury, Brno*. URL: <https://www.rommuz.cz/en/> (date of access: 31.12.2023).
8. Weideck H. *Dictionary of gypsy life and lore*. New York : Philosophical Library, 1972. 518 p.

References:

1. Barannikov, O. P. (1931). *Ukrainski tsyhany* [Ukrainian Gypsies]. (A. M. Loboda, Red.). drukarnia Vseukrainskoi Akademii Nauk. [in Ukrainian].
2. Danilkin, O. (2001). *Kultura tsyhan Ukrainy: mynule i suchasnist* [Gypsy culture of Ukraine: past and present]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Zinevych, N. O. (2016). *Oberehova funktsiia ikon u tradytsiinykh viruvannia ukrainskykh romiv* [The Protective Function of Icons in the Traditional Beliefs of the Ukrainian Roma]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, (23), 94–101 [in Ukrainian].
4. *Mizhnarodnyi den tsyhan* [International Roma Day]. (n. d.). Slavutytska biblioteka. Retrieved from <https://slavutichlib.com.ua/kalendar/eventdetail/207/-/mizhnarodnyi-den-tsyhan> [in Ukrainian].
5. Pekarchuk, V. M. (2015). *Rozvytok folkloru ta dekoratyvno-prykladnoho mystetstva etnomenshyn Ukrainy: tendentsii 1990–2000-kh rokiv* [Development of Folklore and Decorative and Applied Arts of Ethnic Minorities of Ukraine: Trends of the 1990s – 2000s]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani»*. (1) 158–162. Retrieved from <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/131> [in Ukrainian].
6. Fraser, A. (1995). *The Gypsies* (2ed). Wiley-Blackwell [in English].
7. *Museum of romani culture*. (n. d.). Muzeum romské kultury, Brno. Retrieved from <https://www.rommuz.cz/en/>.
8. Weideck, H. (1972). *Dictionary of gypsy life and lore*. Philosophical Library.